# Граматика

Публикувано от **Simonsita** на **28.02.2010**

## Граматика

Граматиката има за предмет граматичния строеж на езика. Граматичния стоеж обхваща системата от обективно присъщите на езика правила за изменението на думите и за съчетаването им в изречения. Граматиката се абстрахира от конкретното значение на думите и от смисловото съдържание на словосъчетанията и изреченията. Тя изучава онова общо, което лежи в основата на измененията на думите и на построяването на изречения.

Видове граматика:

§ описателна

§ историческа

§ сравнителна

§ съпоставителна (контрастивна)

§ универсална

**Дялове на граматиката – морфология и синтаксис**

Морфологията е наука за думата като словоформа, т.е. за формите на думите и за граматичните значения, които се свързват с тях; за граматичните категории, обединяващи сродните граматични значения; за частите на речта, обединени от общи лексико-граматични характеристики, или морфологията е дял от граматиката, който изучава думите като части на речта, т.е. строежа на техните форми и свързаните с тях граматични значения.

Морфемиката (морфематиката) е различна от морфологията или вече може да се говори за отделна самостоятелна наука за строежа на морфемите и закономерностите на тяхното използване в думите (словоформите), за описателния анализ на морфемния състав.

**Строеж на думата**

Понятието морфема: морфемата представлява най-малката материална (звукова) единица, която

се възприема от нашето съзнание като носител на известно значение (излети – насоченост отвътре-навън, основен елемент на лексикалното значение, мн.ч.).

Морфемата съществува като сложна езикова единица, която съчетава два елемента – материален(звуков), който може да бъде представен от една или комбинация от две или повече фонеми, и смислов (функционален) елемент, отнасящ се към лексикалното значение или към граматичната същност на думата.

Отношението морфема-дума: Морфемата е неделима по-нататък от семантично и функционално гледище (стол – думата ≠ морфемата). Морфемата се мисли винаги като лексически несамостоятелен елемент на речта, докато предлозите, съюзите се съзнават като морфологически независими единици, а не като компоненти на някои думи.

**Корен на думата (ядрена морфема)**

Морфемите биват два вида – корени и афикси. Коренът е носител на основния елемент на лексическото значение или с други думи той е център на смисловата структура на думата. При коренни думи (бряг) и думите  непроизводна основа, коренът може да изразява в цялост лексическото или основното значение на думата. Общо взето това не е негово качество, това е качество на основата. Обикновено няколко думи се обединяват от един общ корен и се наричат родствени думи. Общият корен на такава група думи намираме като отделим в тях онази морфема, която е носител на едно и също вещественo значение и която има тъждествен или приблизително еднакъв звуков състав.

| [ков] | [рък](ръч) | [кос]- омонимия | редуване на гласна – разл. знач. |
|---|---|---|---|
| кова | ръка | косов | тич |
| ковач | отръки | косче | тек |
| ковачница | ръкав | кося | так |
| ковък | ръкавица | косач | теч |
| кован | ръкувам се | | |
| окови | ръчен | | к + V + к1 = корен |
| подкови | ръчка | | к – постоянна съгласна |
| закова | | | V – редуващи се гласни |

Афикс (лат. affixus – прикрепен) – такава морфема, която видоизменя до известна степен или допълва значението, което се съдържа в корена. Допълнителното значение, което изразяват афиксите бива два вида: деривационно и релационно.

Деривационното значение(лат. derivatio – отклонен) само уточнява и ограничава значението на корена. То е смислов елемент на по-обща словообразувателна категория. Чрез деривационното значение на –ец, прибавен към корена лет-, се определя принадлежността на тази дума към категорията от имена на деятели – летец. Деривационното значение на афикса –ищ ограничава значението на корена по отношение на мястото, откъдето започва действието – летище.

Релационното значение (лат. relatio – отношение) разкрива смисъла на вътрешната връзка на дадена дума с други думи в изречението (письмо сестры – релационното значение на втората дума е изразено чрез афикса –ы – за принадлежност). Релационното значение на афиксите е чисто граматично значение.

Концепция на Ж. Вандриес – той разграничава в морфологичния строеж на думата два вида елементи: семантеми и морфеми:

Семантемите изразяват идеи, понятия – коренът е семантема. Морфемите, включително също и служебните думи (предлози, съюзи) изразяват отношенията между идеите (понятията).

Подобно разграничаване на морфологичните елементи не е неприемливо доколкото съответства на двете категории на мисленето – понятия и отношения между понятията, но в такъв случай липсва термин, с който да означаваме общо неделимите в смисловофункционално отношение отрязъци на речта. Практически е по-удобно да употребяваме термина морфема като означение на всеки морфологичен елемент на речта, независимо от това дали изразява понятие или отношение между понятията.

Афиксите в строежа на думите се определят въз основа на съпоставяне на редица родствени думи и същевременно на формите на дадена дума.

- пазач – пазачът – пазачите
- пазител
- предпазвам
- предпазлив
- орач

готвач – думата се отнася към съществителните имена

Отсъствието на морфема, което има известно граматично значение наричаме нулева морфема (нулев афикс, нулева флексия). Думи като ‘как’, ‘кога’, ‘къде’, обаче нямат други форми и съответно

при тях не се казва, че има нулева флексия.

двор – дворове – нулева флексия, т.е. – съществително, м.р., нечленна форма

Основа на думата – нейна част, от която се изключват афиксите с релационно значение (т.е. граматично значение). Тази основа на думата се нарича лексикална основа на думата (вод-а).

Релационното значение е чисто граматично значение. Що се отнася до деривационното отношение въпросът е по-сложен. От една страна то може да изразява граматични признаци – стругар – граматичното значение, изразено чрез – ар съдържа граматичен момент, чрез който думата се отнася към съществителните имена, имаме характеристика и по род – мъжки; същевременно обаче деривационното значение показва и елемент на обобщено лексическо значение. Чрез него се уточнява и допълва значението на корена и по такъв начин то служи като компонент на цялостното лексикално значение на думата. Деривационното значение на –ар сочи словообразувателната категория на тази дума, без което е невъзможно и изграждането на лексикалното значение, а именно лице работещо на струг. Следователно афиксите носители на деривационното значение са онзи материален елемент, в който се кръстосват и обединяват лексикалният и граматичният момент в значението на думите.

Видове афикси – според мястото, което заемат спрямо корена: префикси (изгрев); суфикси (певец); инфиксите се вписват в самия корен (fudi – fundo – лея, изливам), те са характерни за югоизточна Азия; интерфикс – съединява частите на сложните думи (листопад).

Функции на афиксите в строежа на думата:

§ словообразуващи – служат за образуване на нови думи

§ формообразуващи – показват граматичните признаци на думата, наричат се още и флексия – окончание, някои езиковеди употребяват като по-общ термин постфикси – всички морфеми стоящи след корена

§ флексии – елементи с изключително словоизменителна функция

§ суфикси – те са със словообразуваща или по-обща граматическа функция, такива афикси служат за образуване на граматична основа, от която чрез прибавянето на флексии се произвеждат конкретните форми на думата.

Трябва да се разграничава ясно граматичната от лексикалната основа. Лексикалната основа изразява някакво понятие без оглед на граматичните признаци, тъй като не притежава не само флексия, но и какъвто и да било граматичен афикс. Граматичната основа получаваме като махнем само флексията. Граматичната основа съдържа суфикси с граматично значение.

**Еднозначност и многозначност на афиксите**

В тюркските и угро-финските езици афиксите са еднозначни и еднотипни, т.е. всяко граматично значение се изразява само с един афикс и афиксът е носител само на едно единствено значение. Различно е положението в индоевропейските езици – даден афикс може да изразява едновременно две или повече значения. О друга страна носители на едно и също значение могат да бъдат различни афикси.

**Взаимоотношения между словообразуващи и формообразуващи**

Афиксите по функция се делят на словообразуващи и формообразуващи. Това деление е доста условно, тъй като съществуват отделни афикси, които на даден етап от развитието на езика изпълняват в една дума словообразувателна функция, а в друга – формообразувателна.така например старият словообразувателен суфикс –ищ, който срещаме в думи като равнище, огнище в други случаи тясно се е споил с флексията за множествено число –а – равнища, огнища. По този начин се образувал един словоизменителен елемент –ища, който се появява и там, където го няма в основата – пътища. –ар има деривационно значение  - образува имена на деятели, но той изразява и граматично значение – съществително име, мъжки род.

**Продуктивни и непродуктивни афикси**

С някои от афиксите се образуват ограничен брой форми и думи, затова казваме, че те са непродуктивни (мн.ч. – е, -а). Рядко се среща словообразуващия суфикс –х, -мо, затова пък твърде продуктивни са афиксите служещи за образуване на нови думи –тел, -ар.

**Непроизводни (прости) и производни основи**

По своя строеж основите на думите могат да бъдат равни на корена или да се изграждат от корен и словообразуващи афикси. В първия случай те се наричат непроизводни (двор), а във втория – производни. Непроизводна основа може  да се среща в самостоятелен вид(път, стол), но има случаи, когато непроизводната основа съществува само в съчетание със словообразуващи афикси и тогава я наричаме свързана основа (вляз-а, изляз-а).

---

Powered by
Bukvar.bg
© 2010-2024